

KÖZLEMÉNYEK

TURÓCZI KÁROLY

ADALÉKOK A MAGYAR ELLENFORRADALMI RENDSZER HÁBORÚS KÉSZÜLŐDÉSÉHEZ (1937—1938)*

Az 1930-as évek utolsó harmadában Közép- és Kelet-Európában is beérték a nyugati nagyhatalmak hírhedt, úgynevezett „be nem avatkozási politikájának” első „gyümölcsei”. Mindenekelőtt Ausztria annektálása, majd azt követően a Csehszlovákia feldarabolására irányuló fasiszta törekvések felgyorsulása, illetve realizálása 1938 őszén és 1939 tavaszán, egyértelműen jelezték, hogy a hitleri Németország — és potenciális szövetségesei — expanziós törekvéseinek fő élett sikerült „megfelelő” irányba, vagyis kelet felé, végső fokon a Szovjetunió irányába terelni. Mindezek a tények és a velük együtt ható tendenciák erősödése kedvező feltételeket teremtettek a magyar uralkodó osztályok számára a szövetséges népek ellen táplált irredenta, agressziós törekvések valóra váltásához, nem utolsósorban pedig a Szovjetunió megtámadására irányuló német agressziós cselekményekben való aktív közreműködésükhöz.

Horthynak és a magyar uralkodó osztályoknak ezek a külpolitikai törekvései — közismerten — nem voltak újkeletűek. Ezek határozták meg minden cselekvésük lényegét, alapvető tartalmát, kül- és belpolitikájukat tekintve egyaránt, valamint katonapolitikai koncepciójuk, katonai doktrínájuk valamennyi lényeges elemét. Az említett célok elérése érdekében és szellemében fejlesztették kapcsolataikat a fasiszta Olaszországgal és — főleg a harmincas évek közepétől — a hitleri Németországgal, s engedtek mindinkább teret a hazai szélsőjobboldali erőknek — köztük a nyilas mozgalomnak is.

* A témáról megjelent viszonylag gazdag irodalom lehetővé teszi, hogy a háborús készülődésnek csak egy területét, nevezetesen a „győri program” előkészítését, annak társadalompolitikai hátterét és katonapolitikai célkitűzéseit, továbbá a Darányi-, majd Imrédy-kormány revíziós célokat szolgáló külpolitikáját vegyük vizsgálat alá.

Jelentősebb feldolgozások: *Berend-Ránki*: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában. Budapest, 1958.; *Adám-Juhász-Kerekes*: Magyarország és a második világháború. Budapest, 1959.; *Berend-Ránki*: Magyarország a fasiszta Németország „életterében”. Budapest, 1960.; *Dombrády*: A horthysta katonai vezetés erőfeszítései a páncélos fegyvernem megteremtésére. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1970. 4. sz.; *Tóth S.*: A Horthy Magyarország felkészülése és bekapcsolódása a Szovjetunió elleni háborúba. Hadtudományi Közlöny, 1971., 1. sz.; *Dombrády*: Adalékok a Horthy-hadseereg gépesítésének történetéhez. HK 1971. 1. sz.; *Spáczay H.*: A Honvédelmi Minisztérium szervezeti változásai a Horthy-korszakban. Levéltári Szemle, 1971., 1–3. sz.

Horthyék az uralkodó osztályok két fő irányzata — az egyoldalú német orientáció feltétlen hívei és a csatlakozástól óvakodó csoport — közötti véleménykülönbségek kiéleződése, olykor keményebb nyíltszíni, vagy a kulisszák mögött zajló összecsapásai közepette is kitartottak és egységesek maradtak közös agresszív törekvéseik, területszerző céljaik valóra váltásában. Csak a kellő alkalomra vártak. Várakozásokkal és reményekkel telve áhították a „nagy pillanatot”, azt, hogy „Európa megmozduljon”, azaz a fasiszta német hadigépezet mozgásba jöjjön.

Erre a „nagy pillanatra” készültek lázasan és egyre nyíltabban a magyar uralkodó osztályok 1937 végén—1938 elején, amikor gyorsított ütemben láttak hozzá a trianoni békeszerződés katonai szankcióiból eredő hadseregfejlesztési lemaradások pótlásához, azaz a nyílt fegyverkezési program, az 1938. március 5-én meghirdetett „győri program” előkészítéséhez és megvalósításához. A program legfőbb szorgalmazói mind a hadseregben, mind a hadseregen kívül az egyoldalú német orientáció feltétlen hívei voltak. A gyors fegyverkezési törekvések, a fokozódó háborús készülődések párosultak a magyar ellenforradalmi rendszer további belpolitikai jobbratolódásával, a szélsőjobboldali erők súlyának növekedésével. Ezek az erők jelentős befolyást gyakoroltak a felső katonai vezetésre, illetve személyükben is képviselve voltak a hadsereg legfelsőbb vezetésében. Fokozódó aktivitásukkal 1937 végén—1938 elején tevékeny előidézői voltak a kialakult belpolitikai feszültségnek, s azzal együtt az általános jobbratolódási tendencia erőteljes növekedésének.

A belpolitikai atmoszféra és a politikai gyakorlat általános jobbratolódását számos olyan esemény dokumentálja, amelyek valamilyen formában — indirekt vagy direkt módon — összefüggésben állottak a Darányi-kormányzat mind nyíltabban szélsőjobboldali orientációjú politikájával. Ezek főbb mutatói: a Nemzeti Egység Pártján (NEP) belüli szélsőjobboldali erők fokozódó megerősödése és ezekre támaszkodva a hivatalos kormánypolitika jobbratolódása; a katonatiszti — hivatalnoki — középbirtokos és keresztény újbuzsoá rétegek gazdasági és politikai követeléseinek kiszélesedése és növekvő igényeiknek a korábbiaknál szélesebb körű kielégítése; a Darányi-kormány fokozatos elerőtlenedése a szélsőjobboldali nyilas mozgalommal szemben, a mind nyíltabb irányvétel a nyilas mozgalom egyes vezetőinek a hivatalos kormánypolitikába való esetleges bevonására, illetve megnyerésére.

Az általános belpolitikai jobbratolódási folyamat, mely 1937 végén, s főleg 1938 elején vált komolyabban érezhetővé, ha nem is meghatározó szereppel, de bizonyos vonatkozásban összefüggésben állott Darányi Kálmán miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter 1937 novemberi németországi látogatásával. A látogatás alkalmával a magyar kormánydelegáció és Hitler között folyó tanácskozások középpontjában az Ausztriával, de főleg a Csehszlovákiával szembeni német agressziós tervek megvitatása állott. A tárgyalások eredményeként egyetértettek abban, hogy Csehszlovákiát fel kell darabolni. Ennek kapcsán megállapodás jött létre arra vonatkozóan is, hogy a német és a magyar vezérkar megbeszélésre ül össze egy közös katonai előkészítés tárgyában.

Ami Ausztria sorsát — anektálását — illeti, a német szomszédsággal kapcsolatos aggodalmak Darányiék részéről továbbra is fennálltak, de annak két okból nem adtak hangot. Az egyik: az aggályok szellőztetése elmérgesítette volna a két ország közötti kapcsolatot és teljesen kilátástalanná tette volna a Csehszlovákia feldarabolásában való részvételt, osztozkodást. Márpedig — éppen a folyó tárgyalások alapján — első alkalommal tűnt úgy, hogy elérhető közelségbe került a magyar uralkodó körök ez irányú külpolitikai célkitűzésének német segítséggel történő megvalósítása. A másik ok, hogy az annexió legcsekélyebb ellenzése is a hazai szélsőjobboldal fokozódó nyomását vonta volna maga után, s erőteljesen fokozta volna Hitler kétélyeit Darányi személye és kormányának politikája iránt, holott ezek a kétélyek éppen ebben az időszakban kezdtek először oszladozni Darányi miniszterelnöki székbe kerülése óta.

Darányi és Kánya azt az utat választották, hogy egyetértőleg tudomásul vették az Ausztriával kapcsolatos német terveket (elárulva ezzel Ausztria érdekeit és a korábban kötött magyar—osztrák együttműködési egyezményben foglaltakat), idehaza pedig — a tárgyalásokat követően — a kormányzat még tovább engedett a szélsőjobboldal nyomásának, Hitlert is engesztelni akarva ezzel Darányi személye iránt, s bizalmat kelteni benne a Darányi-kormány politikáját illetően.

Ebben összegezhető az 1937. novemberi berlini látogatás mérlege, melynek káros hatása az Anschlusst követően tovább hatványozódott, s egyben súlyos belpolitikai problémák kiindulópontjává vált. De nem is kell oly nagyon előre tekintenünk, hogy Darányi és Kánya 1937. őszi berlini látogatásának bel- és külpolitikai hatását közelebbről szemügyre vehessük és kitapinthassuk annak mindinkább a középpontba kerülő katonapolitikai következményeit. A katonapolitikai problémák fokozott előtérbe kerülése tovább erősítette a szélsőjobboldali tendenciák fokozódását, s azzal egyetemben a nyílt háborús készülődésre való áttérést, a fegyverkezés meggyorsítását.

A megvalósítás stádiuma felé közeledő hitleri agressziós tervek konkrét ismerete újra felszínre hozta a magyar uralkodó osztályok soraiban — szűkebb értelemben véve a kormánypárton (NEP) belül — az egyoldalú csatlakozást mérlegelők és a német orientáció feltétlen hívei közötti véleménykülönbséget, amely első alkalommal Gömbös miniszterelnöksége idején jelentkezett komolyabban.

A két irányzat közötti véleménykülönbség ez alkalommal az ország katonai potenciáljának állapotával, s Magyarországnak a náci Németország oldalán való aktív katonai beavatkozásával kapcsolatosan merült fel újra, számolva egy esetleges — és gyorsan bekövetkezhető — európai fegyveres konfliktussal. „A katonai potenciál megítélése, az ország felfegyverzése kérdésében alapvetően megegyezett a két irányzat véleménye abban, hogy az ország a trianoni békekötés katonai vonatkozású szankciói miatt és az ország korlátozott anyagi körülményeiből eredően nincs kellően, megfelelő módon felfegyverezve. Ezt mindkét fél igen

sajnálatosnak tartotta.”¹ Ezen egybehangzó ténymegállapításból, valamint Németország győzelmének esélyeit mérlegelve azonban, egy háborús konfliktus esetére, eltérő konzekvenciákat vontak le a két irányzat hívei. Ez szükségszerűen vonta maga után a NEP-en belüli és az uralkodó osztályok egészének két irányzata közötti külpolitikai véleménykülönbségek újbóli felvetődését és elmélyülését, amely egy-két hónap után a kormánypolitika viszonylagos stabilitásának megingásában és további jobbratolódásában is érzékelhető volt. A Darányi-kormány ugyanis 1938 elején további nagyfokú engedményeket tett az egyoldalú német orientáció feltétlen híveinek és a hozzájuk szorosan kapcsolódó katonatiszti — államhivatalnoki — középirtokos és keresztény újbuzsoá rétegeknek.

A két orientáció hívei közül a németekkel nem feltétlenül szimpatizáló, a realitásokat inkább számba vevő, az egyoldalú csatlakozástól óvakodó csoport a magyar külpolitikai vonalvezetés és az ország felfegyverzésének kérdésében abból a feltevésből indult ki, hogy egy adott fegyveres konfliktusból Németország esetleg vesztesen kerülhet ki. Ezért, ha nem is kategórikusan, de lényegében elutasították a németekkel közös támadó katonai akció gondolatát és lényegesnek tartották, hogy Magyarország ne tegyen további lépéseket — legalábbis egyelőre — a Németországgal való szorosabb együttműködés irányában.² Azaz, ne kössék feltétlenül és egyértelműen az ország sorsát Németország jövőjéhez.

E csoport tagjai a fenti megfontolásokból kiindulva — s részben megközelítő realitással mérlegelve a rövid idő alatt végrehajtandó fegyverkezés költségkihatásait is — egy megszálló-típusú hadsereg szerényebb fegyverkezési igényeit tartották szükségesnek és gyorsan megvalósíthatónak. A hadseregfejlesztéssel kapcsolatos ilyen irányú elgondolásuk, állásfoglalásuk kialakításában az említettek mellett az is közrejátszott, hogy — mint esetleges lehetőséggel — számoltak azzal is, hogy a magyar ellenforradalmi kormányzat a nagyhatalmak (beleértve nemcsak a németeket és az olaszokat, hanem az angolszász hatalmakat és Franciaországot is) „békés” diplomáciai ráhatása eredményeként is hozzájuthat a Trianonnal elvesztett területek egy részéhez. Ha pedig a nyugati nagyhatalmak eltűrik a Csehszlovákia elleni német fasiszta katonai agressziót, amihez „be nem avatkozási” politikájuk addigi jelei is biztató alapul szolgáltak a magyar uralkodó körök ezen csoportja számára, akkor a „mesterséges államalakulat” felbomlása nyomán „a nétektől függetlenül”, „önállóan” léphetnek fel a korábban Magyarországhoz tartozott területek katonai megszállása — az érintett területeknek „az esetleges anarchiától való megóvása jogcímén.”³

Szemben az előző csoport által képviselt állásponttal, az egyoldalú német orientáció feltétlen hívei, akik fenntartás nélkül hittek Németország győzelmében, elsőrendű szükségességgnek tartották az ország

1 C. A. Macartney: *October Fifteenth, a History of Modern Hungary*. I. Edinburgh, 1957. 210. o.

2 Uo. 210—211. o.

3 Uo. 211. o.

mindenáron való gyors felfegyverzését, egy támadó jellegű hadsereg mielőbbi megteremtését, különösen az adott körülmények között, amikor egy európai konfliktus kirobbanása közvetlen közelségbe került. „Mindenekelőtt a hadsereg tisztikara — ennek nagy többsége közismerten németbarát, szélsőjobboldali beállítottságú volt — türelmetlenkedett és szorgalmazta az ország gyors felfegyverzését, egy korszerű támadó hadsereg megteremtését, egy nagyszabású fegyverkezési program keretében”.⁴ Az általuk szorgalmazott hadseregnek nemcsak létszámában kellett volna lényegesen nagyobbak lennie az addighoz mérten, hanem mindenekelőtt korszerű támadó fegyverekkel kívánták azt felszerelni. Ezért elsősorban a légierő, a légelhárítás, a páncélos fegyvernem és a gépesített alakulatok, valamint a tüzérség gyors fejlesztését sürgették. Tehát minőségileg teljesen új hadsereget akartak, amelynek megteremtése gyakorlatilag kivihetetlen volt.

A tisztikar szűkebb, de legbefolyásosabb szélsőjobboldali vezető csoportja (ugyancsak az egyoldalú német orientáció feltétlen hívei), élén Rátz és Ruszkay tábornokkal,⁵ a szorosabb értelemben vett fegyverkezési és hadseregfejlesztési program keretein túlmenően — nyilvánvaló szélsőjobboldali politikai célzattal — belső, politikai-strukturális változásokat is követelt. Ilyen irányú törekvésüket azzal indokolták, hogy az ország és a hadsereg technikai felfegyverzése mellett, s azzal egyidejűleg, elengedhetetlen az ország egésze és a fegyveres erők morális állóképességének további növelése. Ennek szükségességét hangoztatva arra apelláltak, hogy a fegyverkezést zsidó és más németellenes erők tudatosan akadályozták, s hogy zsidó, demokratikus és szocialista ráhatások veszélyeztetik a hadsereg erkölcsi-politikai állapotát, sőt aláaknázzák a lakosság egészséges közhangulatát is.

A tisztikarnak ez a szélsőjobboldali csoportja, amely türelmetlenül szorgalmazta az ország azonnali, gyors felfegyverzését és a hadsereg korszerűsítését, Darányi miniszterelnök berlini látogatását követően — nyilvánvalóan annak hatására is —, fokozott mértékben aktivizálódott. Erre utal, hogy már 1937. december végén egy felsőbb szintű értekezlet összehívására került sor Rátz vezérkari főnök kezdeményezésére. Az előkészítő munkálatok már közvetlenül a berlini látogatást követően elkezdődtek. A tanácskozáson, amelyen Horthy kormányzón, Darányi miniszterelnökön, Röder honvédelmi miniszteren, Fabinyi pénzügyminiszteren és Rátz vezérkari főnökön kívül a tábornoki kar több vezető személyisége is részt vett, Rátz általános javaslatot (katonapolitikai programtervezetet) terjesztett elő a fegyverkezés és hadseregfejlesztés meggyorsításáról.⁶ Rátz előterjesztésében 1500 millió pengőt kért az azonnali felfegyverkezés megindítására.⁷ A javaslatot a jelenlevők több szempontból kifogásolták, Fabinyi pénzügyminiszter pedig — pénzügyi okokra hivatkozva — egyenesen ellenezte. Az értekezlet résztvevői

⁴ Uo.

⁵ Rátz — az akkori honvéd vezérkar főnöke — és Ruszkay tábornok már abban az időszakban úgy szerepeltek, mint a szélsőjobboldali katonai körök vezető személyiségei.

⁶ C. A. Macartney: i. m. 212. o.

⁷ Rátz tábornok eredetileg 1700 millió pengőt kért. Röder és Fabinyi azonban már eleve túlzottnak nyilvánították az összeget, így került az előterjesztésbe az 1500 millió.

végül is elvetették Rátz előterjesztését, mire Rátz tábornok vezérkari főnöki tisztéről való lemondását helyezte kilátásba. Csupán a kormányzó személyes kérésére és „megpróbálunk megoldást találni”⁸ sokat mondó megjegyzésére állt el lemondási szándékától.

A fegyverkezési program mielőbbi és nyílt meghirdetését, valamint a megvalósítását elősegítő belpolitikai strukturális változásokat nemcsak a szélsőjobboldali katonai csoportosulás szorgalmazta, hanem lényegét tekintve a tisztikar egésze, s a hozzájuk közel álló államhivatalnoki—középbirtokos és keresztény újburzsoá rétegek is. Ezek a törekvések voltaképpen e túlnyomórészt szélsőjobboldali beállítottságú társadalmi-politikai erők katonapolitikai és politikai programjaként értékelhetők. Ezt dokumentálja a Soós tábornok⁹ által összeállított és 1938. januárjában (tehát az említett magas szintű értekezlet eredménytelenségét követően két-három héttel) a kormányzó elé terjesztett memorandum is, amely a hadsereg tisztikarának a kialakult helyzettel kapcsolatos aggályait, s az általuk javaslatba hozott fegyverkezési és belpolitikai strukturális változások „szükségességét” hangsúlyozta és próbálta indokolni.

A memorandum — C. A. Macartney angol történész ismertetése szerint — hosszú panasszal kezdődött és szemrehányással illette a Darányi-kormányzatot hanyagsága miatt, a baloldali agitáció és zsidó befolyás megtűréseért. Ezt követően a háború kirobbanásának várható időpontját illetően arra a megállapításra jutott, hogy azzal 1941-ben lehet számolni. Ennek megfelelően a memorandum szerkesztői elengedhetetlennek tartották az ország azonnali és gyors felfegyverzését, „Ha csak Magyarország félre nem akar állni, megtagadva nemzeti céljainak valóraváltását”.¹⁰ A Soós tábornok által készített memorandum a továbbiakban a kisebb létszámú, de szilárd és jól felfegyverzett hadsereg előnyeivel foglalkozott, majd részletesen rátért a tisztikar által óhajtott és szükségesnek tartott új politikai program kialakításának kérdéseire.

A Soós tábornok által előterjesztett új politikai program szükségességére vonatkozó érvelést és a program főbb pontjait C. A. Macartney — a memorandum alapján — a következőkben ismerteti: „Érvel, hogy a nemzet belső életének talpraállítása csak egy korlátlan hatalommal rendelkező kormány segítségével vihető keresztül. Magyarország szomszédai folyamatosan ilyen rendszerre tértek át... A memorandum ennél fogva a tisztikar nevében kéri a kormányzót, indítson el egy új, határozott, meg nem alkuvó programot nemzeti, keresztény és népies irányvonalon — programot, mely nemcsak szavakból áll, de cselekedetekből is, melynek fő vonalai a következők legyenek:

1. A zsidó befolyás csökkentése a gazdasági életben, főleg a keresztény gazdasági tevékenység erősebb alátámasztásával.
2. Törvényes rendszabályok által kizárni a zsidó befolyást a sajtóból, színházból, moziból és általában a kulturális életből, a keresztény tevékenység rendszeres támogatásával ezekben az érdekkörökben.

⁸ C. A. Macartney: i. m. 212. o.

⁹ A Horthyhoz memorandummal forduló Soós tábornok 1919-ben a szegedi ellenforradalmi kormány hadügyminisztere volt.

¹⁰ C. A. Macartney: i. m. 213. o.

3. A nagy cégek progresszív adóztatása, és rendszabályok alapján történő szorosabb ellenőrzésük az adó nem fizetés ellen.
4. A jogtalan mammut-fizetések megszüntetése.
5. Sokkal energikusabb rendszabályok az álláshalmazs ellen.
6. A legerélyesebben hadakozni az atyafiság támogatása ellen; rendszabályok az egyetemen, biztosítani legtehetségesebb hallgatók számára azokat az állásokat, amelyekre legjobban alkalmasak.
7. Azon személyeket, akik pazarolták és rosszul kezelték a nemzeti vagyont, közmegvetésnek kitenni.
8. Könyörtelen üldözése minden baloldali agitációnak, de egyúttal a lehetséges legteljesebb szociális gondoskodás a szegényebb osztályokról, az igazságosabb földosztást is beleértve.
9. Végül, ha az új választási törvény keresztül ment, nagyobb szabadság a jobboldalnak, hogy szervezkedhessen.”¹¹

A memorandum előterjesztésének puszta ténye, s még inkább az abban foglalt szélsőjobboldali (a szociális demagógia eszközeivel is bőven operáló) programpontok félreérthetetlenül bizonyították, hogy 1937—1938 fordulóján Magyarországon mind számottevőbb szerepet vindikáltak maguknak azok a kormánypárton belüli és kívüli szélsőjobboldali beállítottságú társadalmi-politikai erők, amelyeknek egyik fő erősségét éppen a hadsereg tisztikarának többsége alkotta. Ami pedig követeléseik megvalósításának módszerét illeti, leplezetlenül a nyílt diktatúra bevezetése mellett törtek lándzsát, mondván: „Alkotmányos metódusok nem használhatók, mert nincs olyan politikus az országban, aki megfelelő tekintéllyel rendelkezne”.¹² Ez a kitétel voltaképpen utalás arra, hogy a memorandum szerzői elgondolásaikat a fennálló hatalmi struktúrára építve, annak — többé-kevésbé — totalizált változata formájában és keretei között kívánják megvalósítani, a kormányzóval egyetértésben és támogatásával. Tehát elvetve minden még fellelhető alkotmányos formulát, Horthy fasiszta diktatúrájának további erősítése és jobbratolása mellett foglalnak állást.

Ez a belpolitikai program, s a hadsereg tisztikara és a hozzájuk szorosan kapcsolódó erők által annak sürgős megvalósítására felsorakoztatott érvek azt bizonyították, hogy ezek az erők már nemcsak számottevő, de ugyanakkor többé-kevésbé jól szervezett és egységes politikai karakterrel rendelkező belpolitikai tényezőt, olyan belpolitikai potenciált képeztek, amely programjánál, politikai célkitűzéseinél és kormányzási elveinél fogva közel állt a dinamikusan fejlődő nyilas mozgalomhoz, valamint a hitleri fasizmushoz. Ez pedig egyáltalán nem volt lebecsülendő körülmény egy esetlegesen élesebb formában kibontakozó belpolitikai harc alakulása szempontjából.

¹¹ Uo.
¹² Uo.

Következésképpen, a kormányzatnak feltétlenül számolnia kellett ezekkel a szélsőjobboldali erőkkal, legyenek azok a NEP-en belül vagy kívüli politikai csoportosulások. Hogy ez a „számbavétel” a kormányzat részéről megtörtént, sőt — az adott belpolitikai erőviszonyokat figyelembe véve — túlzott mértékben is, azt Horthynak, de még inkább Darányi miniszterelnöknek a memorandumra, illetve a benne foglaltakra történt reagálása is világosan bizonyította. Ebben a túlzott „számbavételben” az egész ellenforradalmi rezsim vezető garnitúrájának jobboldali, fasiszta beállítottsága, a nyílt diktatórikus törekvésekkel szembeni következetlensége, vagy éppenséggel az uralkodó körök felső rétegének és a kormány egyes tagjainak — személy szerint Darányinak — a szélsőjobboldali irányzatokkal szemben mindinkább megnyilvánuló bizonyos fokú szimpátiája is jelentősen közrejátszott.

Az említett megállapítások mellett szól az is, hogy a kormányzó, meghallgatva a Soós tábornok által eléje terjesztett memorandumot, nem nyilatkozott elutasítóan a program lényegét illetően, de az esetleges megvalósítással járó felelősséget igyekezett elhárítani magáról. Elsősorban a nyílt diktatúra alkalmazásának terve — s azzal összefüggésben saját személye — miatt voltak aggályai Horthynak, túl kockázatosnak minősítve az elképzelést. Hasonlóképpen veszélyesnek ítélte meg — legalábbis az adott helyzetben — a szélsőjobboldalnak, de főleg a nyilas mozgalomnak adandó nagyobb szervezkedési szabadságot. A nyilasokkal és személy szerint Szálasival való esetleges együttműködést — erről Soós tábornok ugyancsak említést tett Horthynak a memorandum ismertetése közben — a kormányzó határozottan elutasította, feltételezhetően ugyancsak a fenti megfontolásokból, s nem kis mértékben presztizs-okokból eredően. Horthy aggályai és fenntartásai ellenére javasolta Soós tábornoknak, keresse fel Darányi miniszterelnököt és ismertesse vele is a memorandumot, ami hamarosan meg is történt.

Ha egybevetjük és értékeljük Rátz vezérkari főnök (1937. december végén a már említett felsőbb szintű értekezleten vitára bocsátott) katonapolitikai koncepcióját Soós tábornoknak (1938 januárjában) a kormányzóhoz felterjesztett memorandumával, megállapíthatjuk, hogy a kettő között a lényegét és a célt illetően teljes az azonosság. A két javaslat azonos alapon nyugvó és azonos indítékokból táplálkozó koncepciót tartalmazott. Az eltérés csupán abban jelentkezett, hogy míg Rátz tábornok, mint vezérkari főnök, előterjesztésében elsősorban a felfegyverkezés és a hadseregfejlesztés szükségességét hangsúlyozta és helyezte előtérbe, s annak alátámasztására sürgette és körvonalazta az általuk szükségesnek tartott belpolitikai strukturális változások lényegét és irányát, addig Soós tábornok memorandumja, amelyben többek között Rátz tábornok véleménye is benne foglaltatott, a belpolitikai változások lényegére és szükségességére helyezte a fő súlyt, konkrét és világos szélsőjobboldali belpolitikai programot terjesztve a kormányzó elé.

A két előterjesztési javaslat közötti szerves kapcsolat hitelt érdemlően bizonyítja, hogy tulajdonképpen azonos társadalmi-politikai erőforrásokból eredő és táplálkozó, egységes szélsőjobboldali katonapolitikai és bel-

politikai koncepció érvényrejuttatásáért folyó küzdelemről volt szó. Ennek sikere érdekében — egymástól látszólag elhatároltan, de valójában szoros egységben — egyidejűleg kettős offenzíva indult meg a szélsőjobboldali katonai és politikai erők részéről az „alkotmányos” fasiszta körök, illetve az azok hatalmát megtestesítő Darányi-kormányzat ellen, amelynek előkészítésében jelentős szerepet játszott Rátz és Soós tábornok is. Ezt a megállapítást támasztja alá az a tény is, hogy a Soós tábornok által előterjesztett memorandummal csaknem egyidejűleg, Rátz vezérkari főnök újabb előterjesztésében sürgette — most már közvetlenül Darányi miniszterelnöknél — az ország felfegyverzését és a hadsereg fejlesztését.¹³

Rátz ezen újabb katonapolitikai programja pénzügyi nehézségekre való hivatkozással Imrédy Bélának, a Magyar Nemzeti Bank (továbbiakban: MNB) akkori elnökének közreműködésével készült és pénzügyi vonatkozásban is koordinálták. A programtervezetet lényegében kedvezően fogadták, és már 1938 februárjától — az egyezség létrejöttétől — a hivatalos katonapolitika egyik alappillérvé vált. Ez a tény önmagában véve is a szélsőjobboldali társadalmi-politikai, katonai erők kormányzatot ostromló offenzívájának első sikereként értékelhető annyiban, amennyiben a memorandum követeléseinek nagy része a későbbi „győri program” egy részét képezte. Az említett követelések nagy részének beépítése a hivatalos kormányprogramba megnyitotta a lehetőséget ezen a szélsőjobboldali társadalmi-politikai, katonatiszti erők számára új pozíciók elnyerésére és a fegyverkezési programból fakadó nagyobb haszonszerzésben való részesedésre.

E siker elérésében — több más tényező mellett — számottevő szerepet játszott Imrédy Béla is, aki alapjában véve magáévá tette, igaz, nem lényegtelen módosításokkal, a Rátz és Soós tábornok által beterjesztett koncepció elfogadhatónak talált magvát. Ugyanakkor Imrédy, mint nemzetközileg is elismert pénzügyi szakteknitély és az MNB elnöke, magára vállalta a katonapolitikai program pénzügyi finanszírozásának megtervezését és gyakorlati kivitelezését.¹⁴

Imrédynek, Rátz és Soós szélsőjobboldali katonapolitikai és belpolitikai „reformprogramjával” kapcsolatosan, főleg a nyílt diktatúras kormányzási forma és a nyilasoknál a kormányzásban való esetleges aktív bevonása kérdésében voltak fenntartásai. (Mint kitűnik, Imrédy fenntartásai Horthy kormányzó már ismertetett állásfoglalásával voltak egybehangzók.) Ezért a közte és Rátz vezérkari főnök között 1938. január közepe táján lefolytatott megbeszéléseknek a középpontjában ezeknek a — nem lényegtelen — politikai felfogásbeli különbségeknek a kiküszöbölése, illetve áthidalása állott. Ezekben a kérdésekben Rátz — mint a szélsőjobboldali katonai csoport, s az ugyancsak nagyrészt szélsőjobb-

¹³ Uo. 213—214. o.

¹⁴ Rátz vezérkari főnök ugyanis — a december végi magas szintű plénumon elszenvedett kudarcá után — mások tanácsára, kapcsolatot keresett Imrédyvel, akit előzőleg nem ismert közelebbről, hogy mint neves pénzügyi szakembertől tanácsot kérjen, illetve megnyerje őt katonapolitikai programja gazdasági-pénzügyi alapjának kidolgozására és rajta keresztül biztosítsa a felfegyverzés finansziális bázisát. Rátz vezérkari főnök e próbálkozása teljes sikerrel járt.

oldali elveket valló dzsentri-katonatiszti — államhivatalnoki — újbuzsoá rétegek képviselője — visszavonulásra kényszerült annak érdekében, hogy katonapolitikai programjuk — bár bizonyos mérvű csökkenésekkel —, belpolitikai reformprogramjuk viszont lényeges változtatásokkal alapul szolgálhasson az uralkodó osztályok „alkotmányos” fasiszta elemeivel, illetve a kormányzattal való egyezkedésre.

Így a Rátz—Imrédy megbeszélések lényegében kompromisszummal zárultak, melynek lényege a következőkben összegezhető: „Az erősen szélsőjobboldali tervezet nyílt diktatúras élének letompítása után — kiiktatva abból a korlátlan hatalmon alapuló kormányzási formára és a nyilasoknak a hatalomba való bevonására irányuló kitételeket — Imrédy vállalta a program támogatását és a kormányelnök elé történő terjesztését.”¹⁵ Ilyen előzmények után került sor — 1938. január végén — február elején — a módosított tervezetnek Darányi miniszterelnöknél történő előterjesztésére, amelyet ekkor már Rátz tábornok és Imrédy Béla közösen képviseltek.

Az 1938. február elején lezajlott Darányi—Rátz—Imrédy találkozó megbeszélései teljes eredménnyel zárultak. Ennek értelmében, a parlament előtt fekvő választójogi törvényjavaslat elfogadását követően, Darányi miniszterelnök két fontos törvényjavaslatot terjeszt a törvényhozás elé: az egyiket az ország széles körű felfegyverzésére, a másikat pedig a zsidók szerepének korlátozására a nemzeti élet egyes területein. A megbeszélések alkalmával rögzítették azt is, hogy mindkét törvénytervezet részletes kidolgozásánál — ennek irányítását Imrédy vállalta magára — szem előtt kell tartani az ország korlátozott pénzügyi lehetőségeit, valamint az adott problémákkal, s általában a belső és külső helyzettel kapcsolatosan kialakult nemzeti közvéleményt. Továbbá, hogy a két törvénytervezet parlamenti előterjesztése és elfogadtatása, továbbá gyakorlati kivitelezése érdekében kormányrekonstrukciót kell végrehajtani. A kormányátalakítás során Imrédy, mint tárca nélküli közgazdasági miniszter lép majd be az új kabinetbe — továbbra is megtartva az MNB elnöki tisztét —, és kézbe veszi a „gazdasági rekonstrukciót”, valamint a hadseregfejlesztés, a fegyverkezés finanszírozásának irányítását.¹⁶

Tisztázták végül a szélsőjobboldali nyilas mozgalommal és vezetőivel szemben követendő politikát, valamint a kormányzási metódus kérdését is. Az erre vonatkozóan kialakított álláspont lényegében az addig alkalmazott kormánypolitika további fenntartását jelentette, ellentétben az egyezmény nagyobbik részével, amely — mint a fentiekből is kitűnik — döntően a Rátz—Imrédy-féle előterjesztés elvein, illetve a Soós tábornok által szerkesztett memorandum programpontjain nyugodott.

A Szálasival, illetve a nyilas mozgalommal szemben követendő politika kérdésében abból a tényből indultak ki, hogy Szálasival szemben, akinek népszerűsége a hadsereg tisztikara nagy részében és bizonyos

¹⁵ C. A. Macartney: i. m. 214 o.
¹⁶ Uo. 214—215. o.

szélsőjobboldali körökben egyre inkább növekszik, óvatos, sőt megnyerő taktikát kell folytatni. Annál is inkább, mert egyre számottevőbbek azok a NEP-en belüli és kívüli szélsőjobboldali erők is, amelyek, bár nem Szálasi hívei, s nem is tartoznak a nyílas mozgalomhoz, de úgy ítélik meg a Szálasi vezette mozgalom híveit, sőt magát Szálasi is, hogy jóhiszemű, de „gyakorlatlan hazafiak”, akiket kellő hozzáértéssel és tapintattal — különösen a tervbe vett új katonapolitikai és belpolitikai intézkedésekkel — meg lehet nyerni a hivatalos kormányzat számára, „... ahol lelkesedésükkel hasznos közreműködői lesznek a közös ügynek és ellenőrzés alatt lévén, nem lesznek veszélyesek.”¹⁷

A hadseregfejlesztési, de főleg a belpolitikai „reformprogram” kormány szintre emelése szerves részét, s egyben fontos állomását képezte annak az erős jobbrtolódási és nyílt fasizálódási folyamatnak, amely a belső indítékokon és erőeltolódásokon túl, szoros összefüggésben állott a totális fasizmus erői dinamikusnak látszó nemzetközi előretörésével. A Rátz—Soós-féle memorandum „sorsának eldőlté” az „alkotmányos” fasiszta és a szélsőjobboldali nyílt fasiszta erők közötti pozícióharc egyik periódusának lezárulását és egyértelműen a szélsőjobboldal jelentős előretörését, megerősödését jelentette. A két erőtegyező között folyó küzdelem azonban 1938 kora tavaszán korántsem zárult le, illetve dőlt el. A soron következő periódusokban a küzdelem a szélsőjobboldali, nyílt fasiszta erők visszaszorítására — a szó szoros értelmében váltakozó sikerrel — tovább folyt, s végeredményben csak 1944 márciusában, méginkább októberében dőlt el a totális fasizmus javára.

A Darányi és Imrédy, illetve Rátz vezérkari főnök között 1938 februárjában lefolyt megbeszéléseket és egyezséget követően — az ügy „sürgősségére” való tekintettel — nyomban megkezdődtek a hadseregfejlesztéssel és a belpolitikai „reformprogrammal” kapcsolatos előkészítő munkálatok. Ezzel egyidejűleg a kormány sajtó is megkezdte a közvélemény „előkészítését” a tervezett intézkedések „kedvező” fogadtatására.¹⁸ Röviddel ezt követően pedig a program nyilvános deklarálására is sor került Győrött, s ennek alapján kapta az 1938. március 5-én Darányi miniszterelnök által meghirdetett hadseregfejlesztési és belpolitikai „reformprogram” az ún. „győri program” elnevezést.

A program „A honvédelem és a közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházásokról, ezek költségeinek fedezéséről” címmel került 1938 májusában előterjesztésre és elfogadásra a képviselőházban.¹⁹ A honvédelem és a közgazdaság fejlesztésére, valamint egyes „népjóléti” beruházásokra — az állami költségvetésekben megállapított összegeken felül — mintegy egymilliárd pengő felhasználását írta elő,²⁰ tehát közel egyharmadával csökkentve a Rátzék által tervezett, illetve szükségesnek

17 C. A. Macartney: i. m. 215. o.

18 Függetlenség, 1938. február 20—28-i számai.

19 A törvényjavaslat XX/1938. tc. megjelöléssel emelkedett törvényerőre, s az Országos Törvénytár 1938. évi június 3-án kiadott 8. számában jelent meg. (Magyar Törvénytár, 1938. évi törvénycikkek, 250—264. o.)

20 Uo. 250—251. o.

tartott beruházási összeg volumenét. (1,5 milliárd helyett 1,005 milliárd pengő.)

A több mint egymilliárdos beruházási összegből kerekén 600 millió pengő közvetlenül hadseregfejlesztési, fegyverkezési célokat szolgált, mely felett a honvédelmi tárca diszponált. A fennmaradó 405 millió pengő a következők szerint oszlott meg: belügy 20, pénzügy 77, iparügy 10, kereskedelem és közlekedésügy 210, földművelésügy 75, vallás- és közoktatásügy 13 millió pengő.²¹ Közvetett formában azonban ezek az összegek is a hadseregfejlesztés céljait szolgálták, illetve a nagyarányú fegyverkezésnek a gazdaságfejlesztésre gyakorolt negatív hatását voltak hivatva némileg ellensúlyozni.

A győri programban előírt beruházásokat az eredeti terv szerint 1938—1943-ig — az esedékes évi költségvetési tervekkel párhuzamosan — öt év alatt kellett végrehajtani a minisztertanács által meghatározott arányokban. Ennek megfelelően az egyes tervévekre eső beruházási összegek az alábbiak szerint alakultak: 1938—39-ben 230 280 000; 1939—40-ben 254 580 000; 1940—41-ben 248 645 000; 1941—42-ben 162 275 000; 1942—43-ban 109 220 000 pengő.²² A programban meghatározott beruházási összeg pénzügyi fedezetének biztosítására a XX/1938. tc. minden 50 000 pengőt meghaladó alaptőke után — a tőke összegétől függően 5⁰/₀-tól—14⁰/₀-ig progresszíven emelkedő — egyszeri beruházási hozzájárulás fizetésére kötelezte a tőketulajdonosokat (magánszemélyek, vállalatok stb.), amely az összberuházási összegnek több mint 60⁰/₀-át fedezte. A fennmaradó közel 40⁰/₀ beruházási összeg fedezése céljából pedig állami beruházási kölcsönkötvények kibocsátását írta elő a törvény, négyszázmillió pengő értékben.²³

1938. március 13-án, alig egy hét elteltével, Darányi miniszterelnök győri beszédének elhangzását, a fegyverkezési program meghirdetését követően, sor került Ausztria német megszállására. Ezzel az 1937. novemberi magyar—német tárgyalásokon megvitatásra került és tervbe vett osztrák- és csehszlovákellenes agresszió egyik része tényré vált. Elérkezett tehát a rég várt „nagy pillanat”, „Európa megmozdult”: mozgásba jött a fasiszta német hadigépezet, amelytől oly sokat reméltek a magyar kormánykörök.

Ausztria bekebelezése és a fasiszta Németország közvetlen szomszéd-sága azonban a „kedvező kilátások” mellett számos nemkívánatos kihatással járó tényezőt is tartalmazott a magyar uralkodó osztályok számára. Főleg a Németországhoz történő egyoldalú csatlakozástól óvakodó csoport tagjai körében merült fel olyan aggodalom, hogy Hitler esetleg egyes nyugat-magyarországi területekre is jogot formál a későbbiek során. Sokkal negatívabb és aggasztóbb volt azonban az uralkodó osztályok egésze szempontjából a lakosság hangulatának gyors romlása. Az Anschlusst követő napokban, hetekben az ország közhangulatát az általános zűrzavar, s a legnagyobb ellentmondásosság jellemezte.

²¹ OL. MT iratok, 93. cs., 36. pont.

²² Uo.

²³ Magyar Törvénytár, 1938. évi törvénycikkek, 250—264. o.

A belső nyugtalanság szünni nem akarása, a kedvezőtlen, sőt mind veszélyesebbé váló közhangulat és egyéb belső körülmények készítették az uralkodó osztályok legfelsőbb köreit 1938. április első napjaiban arra, hogy a kormányzót szólaltassák meg — Horthy személyes tekintélyében bízva — a felcsigázott kedélyek lecsillapítására és megnyugtatótatására. „Ausztriának Németországgal történt egyesülése — mondotta Horthy rádióbeszédében, álszent módon — nem jelent mást, csak azt, hogy régi jó barátunk, akit a békeszerződések lehetetlen helyzetbe sodortak, egyesült egy másik régi jó barátunkkal és hűségesebb fegyvertársunkkal... Ennyi az egész; egyéb a mi szempontunkból nem történt.”²⁴

A kormányzónak e „közvéleményt nyugtató” szavainál sokkal őszintébb, sőt minden kockázattal számoló és egyértelmű megnyilatkozás volt Kozma Miklósnak, a Magyar Távirati Iroda elnök-igazgatójának az Anschlusst követő napon tett kijelentése, amikor az MTI vezető munkatársai előtt tartott beszédében teljes nyíltsággal szólt (igaz, hogy zártkörű plénum és nem a nagy nyilvánosság előtt) az uralkodó osztályok túlnyomó többségének az eseményekre történt — nyílt vagy burkolt — őszinte reagálásáról. „Ami az új szomszédság kérdését illeti, ... örvendetesnek tartom — jelentette ki Kozma —, hogy Európa új elrendezésének folyamata megindul és ez megindult, mert hiszen az események az Anschlusst pontján nem fognak megállni. Így, vagy úgy, békésen vagy békésebben, háborúsabban vagy háborúval, de folytatódni fog az európai folyamat... Magyarországnak tehát... örülnie kell annak, hogy valami történt. És örülnie kell mindannak is, ami a jövőben történni fog. Mert kell, hogy további események következzenek.”²⁵

1938. április 17-én Bethlen István volt miniszterelnök — az ellenforradalmi rendszer prominens képviselője — vezércikkben fejti ki álláspontját a Pesti Napló hasábjain az Anschluss hazai közhangulatával, a bekövetkezett tények megítélésével és a várható külpolitikai fejleményekkel kapcsolatban. A vezércikk, ismerve Bethlen közismert hazai és külföldi tekintélyét, az itthoni közhangulat megnyugtatótatásán túl, legalább olyan mértékben volt hivatva szolgálni a külföldi — mindenekelőtt Berlin és Róma — informálását a magyar uralkodó osztályoknak az eseménnyel kapcsolatos (bár nem hivatalos, de annál többet mondó) állásfoglalásáról és jövő reményeiről.

„Hivatalos külpolitikai vezetésünk gondosan és előrelátóan került minden olyan lépést — írja Bethlen —, amely kezünket megkötötte vagy bennünket Németországgal szembeállított volna. Épp ezért merem állítani, hogyha ma Németországban nem totális pártrendszer lenne, vagy ha Németország valamely demokratikus forma uralma alatt hajtotta volna végre az Anschlusst, akkor azoknak a magyar tényezőknak nagy része, akik ma rémülten keresnek Németország miatt segítséget, kevesebb nyugtalansággal követné a szomszédban lejátszódó eseményeket, és a most tapasztalt izgalom jó része egyáltalán nem jelentkezett volna.

²⁴ Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962. 176. o., 35. sz. irat.

²⁵ OL. Kozma iratok, 39. csomó.

A legutolsó hetekben bekövetkezett változásokat vizsgálva, meg kell mondanom, hogy 1921 óta nem volt nemzetközi esemény, melynek nemzeti jövőnk szempontjából oly nagy külpolitikai jelentősége lett volna, mint Ausztria Németországhoz történt csatlakozásának. Ez az esemény történelmünk négyszáz éves szakaszára tett pontot, kizárva az osztrák—magyar közösség feltámadásának minden lehetőségét. Ausztria bizonytalan helyzete számunkra is a legnagyobb veszély csiráit tartalmazta... Kétségtelen, hogy rohamléptekkel közledik az az idő, melyben a Dunamedence nagy megoldatlan kérdései napirendre kerülnek. Az újjárendezésnél a Róma—Berlin tengelynek lesz döntő szava és súlya, ami számunkra csak előnyös lehet...”²⁶

Bethlennek a területi revízióra vonatkozó jóslatához nem volt szüksége látnoki szemekre. A magyar kormánykörök és uralkodó osztályok világosan látták és teljes bizonyossággal tudták, hogy Ausztria után Csehszlovákia a német agresszió legközelebbi célpontja. Erről kellő tájékozottsággal rendelkeztek az 1937 novemberi, Hitlerrel folytatott megbeszélések alapján.

A magyar uralkodó osztályok közvetlen érdekeltsége a Csehszlovákia ellen tervezett német agresszióban, illetve az abban való aktív közreműködés gondolata azt eredményezte, hogy a hivatalos kormányzat már közvetlenül az Anschlusst követően, de főleg a nyár derekától, a külpolitikai fejlemények e kritikus pontjára összpontosította figyelmét és tevékenységét. Imrédy Béla miniszterelnök, aki a szélsőjobboldali erőkkel történt lepaktálása miatt megbuktatott Darányi helyett 1938. május 13-án került a kormányelnöki székbe, mind nagyobb figyelmet fordított az ország külpolitikai helyzetének és kapcsolatainak tisztázására, különös tekintettel a csehszlovák válság fokozott elmélyülésére, s azzal összefüggésben a területi revíziós követelések valóra váltásának gyors előkészítésére. Ezekkel a kérdésekkel állott szoros összefüggésben Imrédy Béla miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter római útja 1938. július második felében, majd alig egy hónappal később Horthy kormányzó, valamint Imrédy és Kánya kieli látogatása.

A magyar kormánydelegáció olaszországi látogatására 1938. július 18—20. közötti időpontban került sor. A Mussolinivel és Ciano olasz külügyminiszterrel folytatott eszmecsere középpontjában alapvetően annak tisztázása állott, milyen álláspontra helyezkedik Olaszország a Csehszlovákiával szemben támasztott magyar területi igényekkel kapcsolatban. Egyszersmind igyekeztek megszerezni az olasz kormány garanciáját arra az esetre, ha a Csehszlovákia elleni magyar katonai agresszió román és jugoszláv katonai beavatkozást váltana ki.²⁷

E probléma sürgős és mielőbbi megnyugtató tisztázását az említett két szomszédos ország Csehszlovákiához fűződő ismert szövetségesi kötelezettségei tették indokolttá. A magyar kormánykörök ezt semmi-

²⁶ Ránki—Pamlényi—Tilkovszky—Juhász: A Wilhelmstrasse és Magyarország, Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933—1944., Budapest, 1963., 266. o., 120. sz. irat.

²⁷ *Ádám Magda*: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest, 1968. 247—252. o.; *Ádám—Juhász—Kerekes*: 1. m. 97—98. o.

Ilyen körülmények között nem hagyhatták számításon kívül, hacsak nem akartak, egy általuk kiprovokált csehszlovák—magyar fegyveres konfliktus kirobbantásával egyidejűleg, egy számukra teljesen kilátástalan jugoszláv—magyar és román—magyar fegyveres összecsapásba is belekeveredni. Egy ilyen kritikus szituáció elkerülésének „egyetlen” lehetséges módját a magyar kormánykörök egyedül abban látták, ha Olaszország fasiszta vezetői, akik mindig szolidárisak voltak a magyar uralgó oszttályok irredenta törekvéseivel, külön egyezményben biztosított katonai garanciát nyújtanak Magyarországnak egy esetleges jugoszláv támadás megakadályozására.

Imrédy miniszterelnök és Kánya külügyminiszter a megbeszélések során olyan értelmű javaslatot tett az olasz kormánynak, hogy Olaszország titkos egyezményben vállaljon kötelezettséget Magyarország katonai megsegítésére egy esetleges jugoszláv támadás esetén.²⁸ E kérdésben azonban Mussolini, s még kevésbé Ciano — aki kifejezetten ellenezte egy ilyen értelmű titkos egyezmény megkötését —, nem bizonyult „megértően” nagyvonalú tárgyaló partnernek, jóllehet mind Imrédy, mind Kánya határozott ígéretet is tett az olasz kormánynak arra vonatkozóan, hogy egy csehszlovákellenes fegyveres konfliktusban semmiképpen sem vállalnak magukra kezdeményező szerepet, s csakis a németeket követően — de akkor halaszthatatlanul — lépnek akcióba.²⁹

Az olasz fasiszta vezetők azonban — bár teljes szolidaritásukról biztosították a magyar kormányt a tervezett csehszlovákellenes agresszió kérdésében — Imrédy és Kánya minden fogadkozása ellenére csak olyan szóbeli ígéretig voltak hajlandók elmenni, hogy Olaszország nem hagyja cserben Magyarországot — a nem Magyarország által provokált bármelyik kisantant-beli állam támadása esetén sem. Különben is, egy ilyen helyzet bekövetkezését az olasz vezetők teljesen abszurdnak tartották, éppen Stojadinović jugoszláv külügyminiszternek Ciano olasz külügyminiszterrel folytatott eszmecsereje alapján, amikor is a jugoszláv külügyminiszter — az ellenoldalról nem provokált esetben — kormánya teljes érdektelenségét nyilvánította egy esetleges német—csehszlovák, illetve magyar—csehszlovák fegyveres konfliktus kirobbanása esetére.³⁰ „Amire az olaszok vállalkoztak, csupán az volt, hogy ígéretet tettek a magyaroknak arra vonatkozóan, hogy mind Belgrádban, mind pedig Bukarestben igyekeznek befolyásukat felhasználni arra, hogy egy adott csehszlovák—magyar fegyveres konfliktus esetén a két ország semleges maradjon.”³¹

Imrédy és Kánya római küldetése, bár alapvető külpolitikai célját tekintve lényegében fiaszkóval végződött, kétségkívül szerepet játszott abban, hogy az Imrédy-kormány az elkövetkezendő két-három hónapban nagyobb biztonságérzettel és intenzitással tevékenykedett agresszív külpolitikai tervei valórváltásán. A kormánynak ez a fokozott külpoli-

28 C. A. Macartney: i. m. 233. o.

29 Uo. 234. o.

30 Uo. 233—234. o.

31 Uo. 234. o.

tikai intenzitása azonban, július végétől—augusztus elejétől, alapvetően mégsem az olaszországi úttal állott a legszorosabb összefüggésben, hanem mindenekelőtt a csehszlovák krízis további kiéleződésével. Nem utolsósorban pedig annak a nyugati nagyhatalmak részéről tapasztalt és kezdeményezett diplomáciai tevékenységnek a megélénkülésével, amelynek egyre nyilvánvalóbb célja az ún. „be nem avatkozási politika” ürügyén — Csehszlovákia feláldozása volt —, hogy a hódításra éhes hitleri Németországot és hadigépezetét kelet felé terelje.

Az Imrédy-kormány és a revízióra törekvő magyar uralkodó osztályok külpolitikájában, agresszív terveik előkészítésében — a nyugati nagyhatalmak „be nem avatkozási” politikája mind nyilvánvalóbb céljának hatására — fokozatosan csökkentek azok a bizonytalansági tényezők, amelyek korábban, különösen a csehszlovák válság első fázisában, még erősen befolyásolták és fékeztek a magyar külpolitika agresszív jellegének erőteljesebb kibontakozását. E bizonytalansági tényezők legfőbb indítéka a nyugati nagyhatalmaknak és a kisantant államoknak Csehszlovákia oldalán történő esetleges katonai beavatkozásától való félelem volt. Bár ez a félelemérzet a nyár derekától csökkenőben volt, teljesen soha nem küszöbölődött ki a csehszlovák krízis időszakában, s időnként kisebb-nagyobb „rövidzárlatot” idézett elő az Imrédy-kormány külpolitikájában, mint pl. a kielii német—magyar tárgyalások alkalmával is. E külpolitikai „rövidzárlatok” időnkénti bekövetkezésében a Nyugattól, de főleg a kisantant beavatkozásától való félelmen túl — jóllehet csak járulékos bizonytalansági tényezőként — Magyarország katonai felkészületlensége is közrejátszott.

1938 nyarán és kora őszén —a nemzetközi politika homlokterében álló csehszlovák krízis időszakában — a magyar uralkodó osztályok területi revíziós igényeinek sikeres megvalósítása szempontjából a római látogatásnál lényegesen nagyobb súllyal esett latba a kormányzó, Imrédy miniszterelnök és Kánya külügyminiszter, továbbá Rátz honvédelmi miniszter egyhetes németországi látogatása. Ez alkalommal a csehszlovák probléma „megoldásában” legközvetlenebbül érdekelt német és magyar állami vezetők folytattak beható eszmecserét egymással.

A németországi látogatást (a kielii tárgyalásokat) említve, előzetesen feltétlenül célszerű és szükséges szólnunk a magyar kormányzat egy másik lépéséről is, amely szintén szoros összefüggésben állott a Csehszlovákia ellen tervezett esetleges katonai agresszióval. Nevezetesen az Imrédy-kormánynak a kisantant, pontosabban Jugoszlávia és részben Románia felé tett diplomáciai lépéséről, a bledi konferencián (1938. augusztus 21—23.) kötött egyezményről.

A magyar uralkodó osztályok, a csehszlovák—magyar konfliktus bekövetkezésével számolva, mindenképpen el akarták kerülni egy jugoszláv—román fegyveres beavatkozás, egy Magyarország elleni támadás veszélyét és lehetőségét. Ezért mindenképpen garanciát igyekeztek szerezni e veszély elhárítására. 1937—38 telén még nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy azt német—olasz közreműködéssel és jótállással sikerül elérniük, illetve meg tudnak egyezni Jugoszláviával, amelynek

akkori kormányzata erős közeledést mutatott a két fasiszta nagyhatalom felé. Hitler és Mussolini — még 1937 végén — ígéretet is tettek a közbenjárásra. „Így tehát a magyar közeledés útja Belgrádhöz Berlinen és Rómán keresztül vezetett.”³²

A meg nem támadási garancia német—olasz segítséggel történő megszerzésének vérmes reménye azonban már 1938 tavaszán szertefoszlott. Különösen egyértelművé vált ez az 1938 júliusi olaszországi tárgyalások során, amikor Imrédynek és Darányinak a pusztán szóbeli ígéreten kívül semmit sem sikerült kicsikarnia az olasz fasiszta vezetőktől. Hitler pedig már előzőleg elzárkózott bármiféle írásos garancia vállalásától, illetve annak Jugoszláviától és Romániától való kikényszerítésétől, nem akarva rontani a velük kialakult jó kapcsolatokat. Mindezen próbálkozások sikertelensége után arra kényszerült a magyar kormányzat, hogy maga közelítsen Románia, de mindenekelőtt Jugoszlávia felé és a velük kötött egyezség alapján próbálja elhárítani a támadás veszélyét és ugyanakkor elszigetelni szövetségeseitől Csehszlovákiát.

„A magyar kormány kisantanttal kapcsolatos politikájában bekövetkezett hirtelen fordulatnál kétségkívül szerepet játszott az is, hogy a küszöbön álló németországi tárgyalásaihoz a szomszéd államokkal való megegyezéssel erősítse pozícióit Németországgal szemben, és kényszerítse a németeket a Jugoszláviát és Romániát feltűnően támogató politika feladására; Bled segítségével, ha a helyzet megkívánja, kiterhessen olyan — mindenekelőtt katonai — kötelezettségek vállalása elől, melyek ellenkeznek külpolitikai elgondolásával. S mindez nem is mondott ellent a kisantanttal kapcsolatos politikájának. Miután sem a németek, sem az olaszok nem voltak hajlandók a jugoszláv semlegességet biztosítani, ezúton próbálta azt elnyerni. Ez utóbbi döntő szerepet játszott abban, hogy Imrédy végül is hozzájárult a bledi megegyezéshez.”³³

A bledi egyezmény alapján Jugoszlávia és Románia elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát és kölcsönös meg nem támadást ígértek egymásnak és megállapodásra jutottak a kisebbségi kérdésben. Az egyezmény megkötésével az Imrédy-kormány kétségkívül nyert a kisantanttal szemben, de ugyanakkor vesztett is más oldalról, mivel az éppen akkor kezdődött kieli tárgyalásokon Hitler nemcsak hogy nem volt hajlandó engedelményeket tenni Magyarországnak, hanem az egyezményről szóló, a tárgyalások közben kapott hír hallatára igen feldühödött és mereven elzárkózott az Imrédyék által „késve” tett felajánkozás elfogadásától. Így a bledi egyezmény nem hozta meg azt az eredményt a németekkel folytatandó augusztusi tárgyalások során, amit Imrédy és Kánya várt tőle, ellenkezőleg, hátrányos helyzetet teremtettek a maguk számára Hitlernél.

A németországi látogatásra, amelyet magyar részről — érthető okoknál fogva — nemcsak nagy érdeklődés, hanem legalább olyan mérvű aggodalmaskodás és bizonytalanság előzött meg, 1938. augusztus 21. és 28. között került sor.

³² *Adám Magda*: i. m. 176. o.

³³ *Uo.* 258. o.

A kielői tárgyalásokon a németek kezdetben nem tértek el attól az eredeti szándékuktól, hogy Magyarországot a legintenzívebben és minél rövidebb időn belül bevonják egy csehszlovákellenes fegyveres agresszióba, sőt, olyan verzió is szóba került részükről, hogy esetleg Magyarország játszhatná annak kirobbantásában a kezdeményező szerepet. Hitler, aki első megbeszéléseit Horthyval négy szemközti folytatta — miközben a kormányzó minisztereit „megpuhításra” Ribbentrop rendelkezésére bocsátotta —, céljait tekintve nem ütközött különösebb akadályokba a kormányzónál. Horthy, bár voltak bizonyos aggályai és fenntartásai a Csehszlovákia elleni fegyveres agresszióba való bekapcsolódás kérdésében — főleg a Nyugat esetleges közbelépése miatt —, alapjában véve szimpatizált a németek elgondolásával, és nagyobb határozottságot tanúsított az agresszióba való bekapcsolódás iránt, mint Kánya vagy akár Imrédy.³⁴ Imrédy, de főleg Kánya külügyminiszter ugyanis, Ribbentrop-pal folytatott első tárgyalásuk alkalmával (augusztus 23-án délelőtt), a német külügyminiszter érvelése ellenére is kitartottak azon álláspontjuk mellett, hogy Jugoszlávia semlegességének a két fasiszta nagyhatalom valamelyike által történő garantálása nélkül, de mindenekelőtt Magyarország katonai felkészületlensége miatt nem áll módjukban határozott kötelezettséget vállalni a csehszlovákellenes agresszióba való azonnali bekapcsolódásra — ha az a közeljövőben kirobbanna. Így a tárgyalások első menete német részről eredménytelenül zárult, aminek okát — nem minden alap nélkül — Kánya „makacskodásában” látták. E megítélésből kiindulva, nem volt véletlennek tekinthető, hogy a németek a továbbiakban — a lehetőségekhez mérten — mellőzni igyekeztek Kányát a tárgyalásokon, s a magyar delegáció más tagjaival való eszmecsere helyezették a fő súlyt, miközben ők maguk is taktikát változtattak. (Mind a valószínűség szerint Hitler ekkor már hírt kapott a bledi konferencián történt megállapodásról, az egyezmény aláírásáról.)

Augusztus 23-án délután Hitler Imrédyvel és Rátz honvédelmi miniszterrel folytatott személyes eszmecsere — Kányát tendenciózusan mellőzve —, amikor is a németek a vitatott kérdést a magyarokat érzékenyebben érintő oldaláról közelítették meg. Hitler, eltérően a délelőtti folyamán általa és Ribbentrop által képviselt állásponttól, Imrédy és Rátz előtt alternatív módon úgy vetette fel a kérdést, hogy „... a birodalomnak nincs szüksége Magyarország direkt segítségére...”, s ennek megfelelően pillanatnyilag nem is igényli Magyarország határozott kötelezettségvállalását az agresszióban való azonnali részvételt illetően. Ha viszont Magyarország igényt tart bizonyos csehszlovák területekre, akkor Németország nem tekinthet el a magyarok aktív közreműködésétől — Imrédy szerint a konfliktus kirobbanásától számított két-három héten belül.³⁵ A kérdés tehát végeredményben úgy volt feltéve Magyar-

³⁴ C. A. Macartney: i. m. 242. o. — Horthy kevésbé kételkedett, mint miniszterei, „akik tisztábban látták a direkt veszélyt Magyarország védtelen határai tekintetében.” (Weizsäcker feljegyzései a kielői tárgyalásokról.)

³⁵ C. A. Macartney: i. m. 243. o.

ország számára, hogy amennyiben kötelezettséget vállal az agresszióba való bekapcsolódásra, akkor Németország elismeri és támogatja a magyar igényeket, ellenkező esetben elszalasztotta — talán véglegesen — a „nagy történelmi alkalmat”. Imrédy, aki — megszokott határozottságától eltérően — bizonytalanná vált a kérdés ilyen formán történt felvetésének hatására, végül is (Rátz véleménye szerint Kánya tanácsára) kitért az agresszióba való azonnali bekapcsolódás egyértelmű politikai elkötelezettségének vállalása elől. S bár „fellelegezve” távozott a megbeszélésekről, minthogy őt Hitler nem állította „ultimátumszerű kérdések” elé — mint azt Ribbentrop Kányával tette —, csak félig volt meggyőződve arról, hogy ő és kollégái helyesen cselekedtek. Rátz honvédelmi miniszter, akinek egészen más véleménye volt a felajánlott szövetségről, az adott helyzetben kénytelen volt Imrédy álláspontját támogatni.³⁶

A tárgyalásoknak ez a napja ilyenformán mindkét fél részére vegyes érzelmekkel, s lényegében eredménytelenül zárult. A tárgyalások hátralevő szakaszában sem történt jóformán semmi érdemi előrehaladás, jóllehet a magyarok többször is — szinte kétségbeesett — kísérletet tettek arra, hogy javítsanak helyzetükön.

A magyar kormánydelegáció — a jugoszláv támadás veszélyére és az ország katonai felkészületlenségére való hivatkozással —, ha elvileg fenn is tartotta korábbi tartózkodó álláspontját az agresszióba való azonnali bekapcsolódást és az egyértelmű politikai elkötelezettséget illetően, gyakorlatilag már nem ezen a talajon állott. Kánya külügyminiszter ugyanis, aki korábban elsősorban érvelt az ország katonai felkészületlenségével, s egy-két éves terminust emlegetett a lemaradás pótlására, most maga jelentette ki Ribbentropnak, hogy amennyiben a konfliktus lokalizálható, Magyarország hajlandó október 1-én cselekedni.³⁷ „Hasonló szellemben nyilatkozott Imrédy is, aki kijelentette, hogy Magyarország véglegesen elhatározta részvételét egy csehszlovákellenes kampányban.³⁸ A németek azonban közömbösen fogadták a magyaroknak ezt a „késői” felajánlkozását, és semmi hajlandóságot nem mutattak arra, hogy ezen az alapon végleges megállapodást kössenek. A magyar kormánydelegáció így végül is dolgavégezetlenül tért haza, tele kétségekkel, hogy esetleg végleg elszalasztották a „nagy alkalmat”.

*

Az 1938 augusztus végi eredménytelen kielői tárgyalásokat követő több mint két hónapon át a magyar kormánykörök és az uralkodó osztályok — minden belső ellentétük és Imrédy szélsőjobboldali politikai

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. 244. o.

³⁸ Uo.

pálfordulása ellenére — figyelmük és erejük döntő többségét a „magasabb nemzeti célok”, a területi revízió érdekében továbbra is a nemzetközi politika homlokterében álló csehszlovák krízis kimenetelének alakulására összpontosították. Erre annál is inkább szükségük volt, mivel a szeptemberi napokban újabb kritikus és egyben végső szakaszába lépett a hitleri fasizmus által előidézett csehszlovák válság.

A válság a nyugati nagyhatalmak „be nem avatkozási” politikája folytán — mint köztudott — az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezmény megkötésével, majd pedig a november 2-i (első) bécsi döntéssel zárult. Ez utóbbi a magyar ellenforradalmi rendszer területi revíziós politikájának első sikerét jelentette.